

PRAVNO-FILOSOFSKA SHVATANJA ELIDANINA HIPIJE

Hipija iz Elide spada u grupu četvorice istaknutih sofista stare generacije, ali među ovima, po sudu većine modernih istoričara i filologa¹⁾, zauzima najnezavidniji položaj: oznake „nesamostalnost“, „sujeta“, „neoriginalnost“, „površnost“ i „diletantizam“ najčešće su u upotrebi kada je reč o ovom sofisti. Razlog verovatno leži u tome što se o Hipiji Platon najpogrdnije izražavao, sejući strele mržnje i poruge gde god je stigao. Tek se u novije vreme — naime otkako je Björnbo²⁾ dokazao da je Hipija pronalazač kvadratrikse (τετραγωνίζουσα), prve geometrijski definisane krive i u isti mah prve transcendentne krive uopšte — našlo da ovaj sud treba znatno modifikovati i da Platonova karikatura sofiste ima malo verodostojnih istoriskih crta³⁾.

O Hipijinom životnom putu i obimu njegove pedagoške, literarne i naučne aktivnosti zna se, relativno, vrlo mnogo. I to ne samo na osnovu Platona, mada Platon ovde pretstavlja ipak najjačeg, najautentičnijeg svedoka. Od brojnih Platonovih sveđočanstava o životu ovog sofiste za nas su od naročitog interesa ona mesta gde se govori o pedagoško-didaktičkoj i diplomatskoj aktivnosti Hipijinoj. Kao pedagog Hipija se pominje paralelno sa Gorgijom i Prodikom. Tako u Apologiji 19E Platonov Sokrat kaže: „A čini mi se da je i to pohvalno kada bi ko bio sposoban da poučava ljude kao Gorgija iz Leontina, Prodik sa Keja i Hipija iz Elide“ (καὶ τοῦτό γέ μοι δοκεῖ καλλὸν εἶναι, εἴ τις οἷός τ' εἴη παιδεύειν ἀνθρώπους ὡς περ Γοργίας τε ὁ Λεοντίνος καὶ Πρόδικος ὁ Κεῖος καὶ Ἱππίας ὁ Ἡλείος). Kako je i gde Hipija praktikovao ovo „poučavanje“ doznajemo iz

¹⁾ Ed. Zeller, Die Philosophie der Griechen, I 2, 6, izd. W. Nestle 1920 str. 1318 f. U. v. Wilamowitz, Platon I 2, izd. 1920, str. 135 f. W. Capelle, Die Vorsokratiker, Fragmente und Quellenberichte, 2. izd. 1938, str. 370.

²⁾ Björnbo, Pauly-Wissowa RE VIII 2 1913 str. 1709 ff. Od starijih pisaca to je dobro osetio već P. Tannery, Pour l'histoire de la science hellène, 1887 str. 247: „Hippias d'Elis fut un mathématicien remarquable“. Upor. J. L. Heiberg, Naturwissenschaften und Mathematik im klassischen Altertum, 1912, str. 22

³⁾ Tako W. Nestle kod Zellera, op. cit. str. 1319.

drugih dialoga. Po Hipiji manjem 363 C Hipija je svoja predavanja obično držao pri olimpijskim svečanostima. Po Hipiji manjem 368 B Hipija je vodio i razgovore ἐν ἀγορᾷ ἐπὶ ταῖς τραπέζαις. U većem dialogu o Hipiji 286 A Hipija opet drži predavanje ἐν τῶν Φειδοστράτου διδασκαλείῳ. U Protagori 315 B i 317 D Hipija se sa Protagorom i Prodikom pojavljuje u kući uglednog Kalije. Ksenofont u Gozbi IV 62 takođe svedoči da je Hipija bio u vezi sa Kalijom. Kao poslanik svog rodnog grada Hipija je često dolazio u Spartu (Hipp. mai. 281 A). Boravio je i u Atini, i naročito Siciliji, gde je, iako πολὺ νεώτερος, bio ozbiljan konkurent Protagori (Hipp. mai. 282 DE). Vredan je takođe pomena podatak da je Hipija poznao veštinu mnogih zanata (Hipp. min. 368 B) i da je kao životni ideal proklamovao nezavisnost od društva (ὅς τέλος ὠρίζετο τὴν αὐτάρκειαν, kako svedoči Svida).

Po svestranosti svojih naučnih preokupacija Hipija je predstavnik jednog enciklopedijskog obrazovanja¹). On je πολυμαθής, kako ga Ksenofont naziva (Mem. IV 4 6). Po Filostratu (Vit. soph. I 11, 1 f.). Hipija se u svojim predavanjima bavio geometrijom, astronomijom, muzikom, metrikom, slikarstvom i vajarstvom (ἐσήγετο δὲ ἐς τὰς διαλέξεις γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν, μουσικὴν, ῥυθμούς, διελέγετο δὲ καὶ περὶ ζωγραφίας καὶ περὶ ἀγαλματοποιίας). Platon takođe pominje kao predmete Hipijinih interesa astronomiju, geometriju, zatim „računanja“, istraživanja o fonetskoj vrednosti slova, kvantitetu slogova, o ritmu i akcentima, najzad o genealogiji u herojsko i istorijsko doba, o osnivanju kolonija i uopšte svemu što spada u arheologiju²) (Hipp. mai. 285 B: περὶ τὰ ἄστρα τε καὶ τὰ οὐράνια πάθη, περὶ γεωμετρίας, περὶ γε λογισμῶν, περὶ τε γραμμάτων δυνάμεως καὶ συλλαβῶν καὶ ῥυθμῶν καὶ ἀρμονιῶν, περὶ τῶν γενῶν . . . τῶν τε ἠρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κατοικήσεων, ὡς τὸ ἀρχαῖον ἐκτίσθησαν αἱ πόλεις, καὶ συλλήβδην πάσης τῆς ἀρχαιολογίας). Na istom mestu Platon govori i o veštini mnemotehnike po kojoj je Hipija bio vrlo poznat (ὅτι τὸ μνημονικὸν ἔχεις) i koju pominju još Ksenofont (Symp. IV 62) i Filostrat (Vit. soph. I 11 1: ὡς καὶ πεντήκοντα ὀνομάτων ἀκούσας ἅπαξ ἀπομνημονεύειν αὐτὰ καθ' ἑν ἤκουσε τάξιν). Na jednom drugom mestu Platon govori o Hipijinim pesmama, epovima, tragedijama, ditiram-

¹) W. Jaeger, Paideia, Die Formung des griechischen Menschen, I 2. izd. 1936 str. 376: „Hippias von Elis, der in allen Zweigen des Wissens bewandert ist und alle Handwerkskünste gelernt hat, der kein Kleidungs- und Schmuckstück am Leibe trägt, das er nicht eigenhändig verfertigt hat, ist der vollendete uomo universale“. Upor. Th. Gomperz, Griechische Denker, I 4. izd. 1922 str. 358, koji Hipiju naziva „Tausendkünstler“ i upoređuje ga sa venecijanskim humanistom 15 veka Leon Batista Albertijem.

²) U. v. Wilamowitz, Aristoteles und Athen, II 1893 str. 20: „Der Name ἀρχαιολογία fällt hier zuerst“.

bima i bezbrojnim proznim delima najrazličitije vrste (Hipp. min. 368 B: ποιήματα . . . και ἔπη και τραγωιδίας και διδυράμβους και καταλογάδην πολλοὺς λόγους και παντοδαποὺς συγκεμμένους).

Po imenu poznata su nam samo četiri Hipijina dela¹⁾: jedan spis o imenima naroda (Ἐθνῶν ὀνομασίαι), jedna za hronologiju vrlo značajna lista olimpijskih pobednika (Ὀλυμπιονικῶν ἀναγραφὴ), jedan zbornik verovatno antikvarno-biografskog ili genealoškog sadržaja (Συναγωγὴ), najzad jedan govor ili dialog (Τρωϊκὸς λόγος ili διάλογος) u kome Nestor daje savete mladom Neoptolemu, kako bi ovaj još kao mladić postigao uspehe i slavu u životu. Da je Hipija ostavio za sobom i mnoga druga dela svedoči, pored Platona, još i Svída jednom lakonskom primedbom: ἔγραψε πολλά. Više je nego verovatno svakako da mnogobrojna Hipijina predavanja za koja smo maločas čuli nisu predstavljala proste prigodne improvizacije, već da su imala karakter odabranih izvoda iz opširnijih dela koja su se nudila pažnji širih krugova i u pisanom obliku. To je utoliko verovatnije što se kod kasnijih pisaca Hipija često navodi kao jamac za mnoge arheološke podatke, što pretpostavlja obimnu spisateljsku delatnost ovog sofiste²⁾.

Nisu nam inače nepoznate odlike Hipijinog književnog stila. Filostrat svedoči da je na olimpijskim svečanostima na kojima se često pojavljivao Hipija oduševljavao čitavu Heladu svojim umetničkim i brižljivo pripremljenim govorima (Vit. soph. I 11 7: εὐδοκίμων δὲ και τὸν ἄλλον χρόνον ἔδελγε τὴν Ἑλλάδα ἐν Ὀλυμπία λόγοις ποικίλοις και πεφροντισμένοις εὖ). O Hipijinom proznom stilu isti jamac tvrdi da nije bio kratak i zbijen, već širok i prirodan, sa retkim pribegavanjem poetskim izrazima (Vit. soph. I 11 8: ἡρμάνευε δὲ οὐκ ἐλλιπῶς ἀλλὰ περιττῶς και κατὰ φύσιν, εἰς ὀλίγα καταφεύγων τῶν ἐκ ποιητικῆς ὀνόματα). Nekoliko originalnih redova, jedino sačuvanih iz bogate Hipijine zaostavštine, odlično potvrđuju ovaj sud: u njima nema ni traga od onih Gorgijinih traženih i nameštenih slika, dopadljivih i koketnih figura i paradoksalnih obrta. Jezik je ovde jasan i razumljiv, prožet nekom jednostavnošću koja imponuje, iako ne bez ikakvih umetničkih akcenata³⁾.

¹⁾ O sadržini ovih dela ima vrlo oskudnih podataka. Upor. W. Nestle, Vom Mythos zum Logos, 2. izd. 1942 str. 361 ff.

²⁾ Upor. F. Osann, Der Sophist Hippias als Archäolog, Rheinisches Museum für Philologie, II 1843 str. 497.

³⁾ Po Platonovim svedočanstvima dobija se istina znatno drukčiji utisak. Tako Fr. Blaß, Die attische Beredsamkeit, I 2. izd. 1887 str. 33 kaže: „In der Tat ist die Rede, welche der Sophist in Platons Protagoras hält (337 C—338 A), zwar voll von metaphorischen Ausdrücken und Gleichnissen und überhaupt schwülstig und übermäßig wortreich, aber glänzend und poetisch sind die gebrauchten Worte nicht.“ Upor. Ed. Norden, Die antike Kunstprosa, I 1915 str. 72: „Des Hippias bombastischen Wortschwall hat Platon Protag. 337 C bis 338 A hübsch imitiert: es sind nicht wie bei Gorgias kleine zerstückelte Sätzchen, sondern viel große glanz-

O metodi Hipijinog naučnog postupka i vrednosti njegovih pravno-filosofskih zaključivanja o kojima će malo kasnije biti više govora, teško je međutim reći bilo šta detaljnije i pouzdanije. U Platonovim dialozima koji nose njegovo ime Hipija je, kao što je poznato¹⁾, vrlo rečit u opisivanju svoje praktične aktivnosti i svojih uspeha, ali je vrlo škrt u davanju bližih obaveštenja o apstraktnim stvarima, tako da se pretežno zaustavlja na prostom poricanju ili prihvatanju mišljenja svoga sagovornika. Od ovoga pravila ima samo nekoliko otpustanja i na ova će stoga biti obrađena naročita pažnja. Razgovor između Sokrata i Hipije o kome referiše Ksenofont u poslednjoj knjizi svojih Uspomena na Sokrata dat je sa tako malo razumevanja za pitanja koja su u njemu dodirnuti, da se i odavde s teškom mukom da nešto pouzdanije zaključiti o teoriskim pogledima i metodi rada našeg sofiste. Jedna značajna beleška u Platonovom dialogu o Protagori, iz koje će se odmah razviti čitava priča, nije dovoljno nedvosmislena da bi se od nje moglo poći bez ikakve rezerve. Kada bismo posedovali bilo koji od tolikih Hipijinih spisa za koje imamo nesumnjivih podataka da su nekada postojali, posao bi relativno bio daleko lakši. Ovako smo međutim upućeni samo na pretpostavke, koje razume se nikada ne mogu poštići onaj stepen izvesnosti koji je po teoriji saznanja neophodan da bi se moglo govoriti o jednom definitivnom pozitivno-naučnom saznanju, mada se i ovde jedna pretpostavka ipak da učiniti toliko verovatnom, da praktično njena verodostojnost teško može doći u sumnju.

Hipijino pravno-filosofsko stanovište koncizno je formulirano na jednom poznatom mestu Platonovog dijaloga o Protagori (337 C) koje je i Dils uneo u svoju kolekciju fragmenata pod oznakom „imitacija“²⁾. Na navedenom mestu Hipija se obraća gostima okupljenim u kući uglednog Atinjanina Kalije i kaže: „O ljudi prisutni, ja sve nas³⁾ smatram saplemenicima, srođnicima i sugrađanima po prirodi, ne po ljudskom zakonu. Jer jednako je s jednakim po prirodi srodno. Zakon je među-

voll dahinrollende Perioden, voll unerhörter Bilder“. Na osnovu čega je Norden zaključio da je Platon ovde baš verno imitirao Hipiju, ja nisam mogao da odgonetnem. Da je Hipijin stil imao izvesnih specifičnih odlika dokazuje svakako izraz *ἰμῖτασις* koji se kod Filostrata (Vit. soph. II 21, 3) sreće paralelno sa izrazom *γοργιάσις* u karakteristici jednog govornika Prodika iz Naukratisa. Ali ako se na osnovu ovog podatka uopšte može praviti bilo kakav zaključak, onda je verovatnije da je Hipijin stil u nekom pogledu morao biti sličan stilu velikog besednika, jer se inače ne može drukčije zamisliti kako je jedan isti govornik mogao biti poznat po osobinama koje bi izrazito trebale da razlikuju dve sasvim posebne individualnosti. Upor. J. Mähly, Der Sophist Hippias von Elis, Rheinisches Museum für Philologie, XV 1860 str. 533, 4.

1) W. Zilles, Hippias aus Elis, Hermes 53 1918 str. 45.

2) H. Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker, II 4. izd. 1922 str. 288.

3) Emendacija Heindorfa. Inače kod Dielsa stoji „vas“ (*ὄψας*)

tīm tiranin ljudi i često vrši nasilja protivna prirodi“ (Ἦ ἄνδρες οἱ παρόντες ἤγοῦμαι ἐγὼ ἡμᾶς συγγενεῖς τε καὶ οἰκείουσ καὶ πολίτας ἅπαντας εἶναι φύσει, οὐ νόμῳ· τὸ γὰρ ὁμοίον τῷ ὁμοίῳ φύσει συγγενές ἐστίν, ὁ δὲ νόμος τύραννος ὢν τῶν ἀνδράπων, πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν βιάζεται).

Sa filološke strane¹⁾ ove su reči već odavno ocenjene kao autentičan podatak o Hipiji, i nema izgleda nikakve sumnje da one to doista i jesu, iako se ipak ne može bliže utvrditi iz koga su Hipijinog spisa one mogle biti ekscerpirane. Više je nego verovatno da Platon svakako nije imao nekih naročitih razloga da ove reči sam izmišlja i bez ikakvog povoda pripisuje prvom koji mu je bio pri ruci. Ovo utoliko pre što one uopšte nisu u vezi sa razgovorom između Sokrata i Protagore na koji se nadovezuju, tako da njihovu pojavu izvesno nisu iziskivali literarni motivi. Po svemu dakle izgleda da je Platon ovde aludirao na neku poznatu Hipijinu tezu i da se njegove reči moraju ozbiljno uzeti. Kod Platona je istina čitava scena data sa jakim akcentom ironije — Hipija je tu pretstavljen kao jedan sujetni brbljivac koji po svaku cenu hoće da se prikaže pred drugima²⁾ i koji za svaku priliku ima samo jednu svoju stereotipnu frazu koju mehanički izbacuje čim otvori usta — ali se iz toga tek ne može izvesti drugi zaključak do taj da su apostrofirane reči verodostojne. Šta bi inače bila realna podloga Platonove ironije?

O principijelnom značenju ove tirade koju je Platon stavio u usta Hipiji nema opšte-priznatog shvatanja i još uvek stoji otvoreno pitanje: da li je ona obuhvatala i odnos između Grka i varvara i imala nameru da i ovo razlikovanje oglasi konvencionalnim, ili se ograničavala samo na to da ukaže na srodstvo i bratstvo Grka uprkos njihovim plemenskim i državno-pravnim razlikama? Da li je Hipija prvi predstavnik jednog kosmopolitiskog stanovišta ili samo jedan od mnogih panhelenista?

Po jednom mišljenju koje je izneo još Hajnrih Gomperc³⁾ Hipija je u svom apelu imao u vidu jedino ovo drugo. Osla-

¹⁾ F. Dümmler, *Akademika*, 1889 str. 252. H. Diels, *Ein antikes System des Naturrechts*, *Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik*, XI 1916-17 str. 100. H. E. Stier, *ΝΟΜΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ*, *Philologus* 83 1928 str. 244 f. H. Gomperz, *Sophistik und Rhetorik*, *Das Bildungsideal des εὐλαγείν in seinem Verhältnis zur Philosophie des 5. Jahrhunderts*, 1912 str. 78.

²⁾ H. Maier, *Sokrates, sein Werk und seine geschichtliche Stellung*, 1913 str. 237.

³⁾ H. Gomperz, *op. cit.* str. 75 ff. Upor. M. Pohlenz, *Staatsgedanke und Staatslehre der Griechen*, 1923 str. 40: „Bei Plato erklärt Hippias die staatliche Zugehörigkeit für Nomos und stellt ihr die höhere Gemeinschaft der durch Geistesbildung verbundenen Griechen gegenüber“. J. Jüthner, *Hellenen und Barbaren*, *Aus der Geschichte des Nationalbewußtsein*, 1923 str. 17, 50: „Ob er auch die Barbaren in diese Gemeinschaft einbezieht, geht aus der Stelle allerdings nicht hervor“.

njajući se na predubeđenje o nesamostalnosti i neoriginalnosti Hipije, Gomperc pretpostavlja da je ovome morala biti tuđa svaka pomisao da tradicionalnim pogledima svojih savremenika suprotstavlja jednu paradoksalnu tezu o odnosu između Grka i varvara, i to utoliko pre što takvu tezu nije zastupao niko od njegovih prethodnika. Na citiranom mestu, zaključuje Gomperc, Platon je dakle verovatno aludirao na neki panhelenski govor koji je Hipija održao na olimpijskim svekvinama i koji je morao ostaviti dubok i trajan utisak na slušaoce svojom skladnošću i upečatljivošću. Smisao gornjih Hipijinih reči bio bi prema tome ovaj: „O Grci, ja sve vas smatram saplemenicima, srodnicima i sugrađanima po prirodi, iako ne i po ljudskom zakonu. Jer vi ste svi od iste loze, a ono što je jednovrsno srodno je po prirodi. Zakon je međutim tiranin ljudi i često vrši nasilja protivna prirodi. On je i učinio to da ste vi podeľjeni, da živite u različitim mestima Grčke i da ste građani različiti država“.

Po jednom drugom mišljenju međutim, koje je tu i tamo energično zastupano, mada redovno gotovo bez ikakvog bližeg obrazloženja, Hipija se nedvosmisleno nalazi na kosmopolitskom stanovištu¹). Meni takođe izgleda da ima dovoljno razloga koji potvrđuju ovu tezu. Pre svega u drugoj polovini 5. stoleća ideja kosmopolitizma nikome ne bi izgledala tako odveć nova i paradoksalna, kako to Gomperc zamišlja, da je Hipija već zbog toga nije mogao formulisati. Razvoj privrednog života, porast trgovačkog i privatno-pravnog saobraćaja između različitih članova helenskog sveta, i naročito učestani dodir Helena sa istoč-

¹) E. Burle, *Essai historique sur le développement de la notion de droit naturel dans l'antiquité grecque*, 1908 str. 123: „La note cosmopolite est donnée par Hippias qui fait le procès des patries particulières dans un discours déjà très admiré des anciens (Prot. 337)“. Upor. F. Dümmler, *Akademika*, 1889 str. 258. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, I 1893 str. 624 f. E. Barker, *Greek Political Theory, Plato and His Predecessors*, 1918 str. 64. Th. Gomperz, *Griechische Denker*, I 4. izd. 1922 str. 359. V. Ehrenberg, *Anfänge des griechischen Naturrechts*, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, XXXV 1923 str. 134. W. Jaeger, op. cit. str. 413. V. Nestle, op. cit. str. 369. J. Mewaldt, *Das Weltbürgertum in der Antike*, *Die Antike* II 1926 str. 177 ff. Mevaltovo tvrđenje da se kosmopolitizam kod sofista javio „im Triebe der Aufklärung“, „nur als ein ernstes Spiel des selbstbewußten Verstandes“ (p. 188), nedokazano je. Uostalom sam pisac kaže: „Wenn ich die erste Stufe (sc. der kosmopolitischen Gedanke) die der Aufklärung nenne, so meine ich damit die alte Sophistik, die Tochter der ionischen Wissenschaft“ (str. 178). Na jednom drugom mestu opet stoji: „Wohl aber tritt uns der Gedanke des Kosmopolitismus in einer Schattierung bei Theophrastos, dem Schüler und Nachfolger des Aristoteles, entgegen, und es ist mir nicht zweifelhaft, daß hier der Einfluß gerade der Sophistik nachwirkt“ (str. 181). Dalje stoji tvrdnja da se kosmopolitizam kod Teofrasta javlja „als wissenschaftliche Ansicht“ (str. 183). Kako je taj kosmopolitizam sofista, kao legitimni naslednik stare ionske filozofije, pretpostavljao samo igru samosvesnog razuma, da bi se zatim kod Teofrasta ipak zaodenuo naučnim plaštom, meni je ostalo nerazumljivo.

nim narodima, doveo je u izvesnom smislu do internacionalizacije čitavog helenskog života i u mnogome već u širim krugovima pripremio preobražaj starog municipalnog duha u kosmopolitski¹). Nisu samo helenske države zaključivale onda međusobne ugovore o pravnom položaju stranaca na svojoj teritoriji, i nisu samo obrazovani Grci dolazili u Atinu koja je držala jedan deo jurisdikcije nad saveznicima. Trgovački saobraćaj je bio obostran i Atina je već u to doba bila trgovački centar sveta u kome nije bilo retko sresti persiske tepihe i etruske bronzane svećnjake, da i ne pominjemo egipćansku i feničansku robu čiji su nosioci već odavno bili vrlo česti gosti.

S druge pak strane — i to je jedan od jakih oslonaca ovog tvrđenja — koreni Hipijinog kosmopolitizma mogli bi ležati u njegovim pravno-istoriskim i arheološkim studijama²). Među sofistima Hipija je, kao što smo videli, doista imao naročitih interesa za istoriju i geografiju i νόμια βαρβαρικά predstavljala su omiljenu temu njegovih predavanja i istraživanja³). Bilo bi prema tome sasvim moguće pretpostaviti da je Hipija bez velikih teškoća izvukao filofske konzenkvence iz svojih komparativno-istoriskih studija, da je na temelju brojnih etnoloških podataka konstruisao čitav pogled na svet: jer se već tada preko granica municipalnih helenskih državica mogla sagledati jedna šira, opšte-ljudska zajednica.

Ali meni se ipak čini da je upoznavanje običaja i pozitivno-pravnih ustanova varvarskih naroda Hipiji više dalo povoda da pravi zaključke o prirodi i vrednosti zakona i da je ono pre bilo podloga njegove teorije nepisanih zakona o kojoj će nešto kasnije biti reči, nego što je u njemu pobudilo humanitarna i kosmopolitska raspoloženja. U tom smislu izgleda govore i Hi-

¹) M. Mühl. Die antike Menschheitsidee, 1928 str. 14 ff. U. v. Wilamowitz, Staat und Gesellschaft der Griechen, Kultur der Gegenwart II 4 I 2. izd. 1923 str. 123.

²) W. Nestle, Politik und Aufklärung in Griechenland im Ausgang des V Jahrhunderts v. Chr. Neue Jahrbücher XXIII 1909 str. 10: „Die engherzige Beschränktheit dieses Standpunktes, für den der Umfang der Stadt-mauer gleichbedeutend war mit den Grenzen der Welt, bewiesen ihm seine ethnologischen Studien“.

³) Koliko je tu Hipija bio samostalan i kakav je bio njegov odnos prema starim jonskim logografima i naročito prema Helaniku, teško je odrediti. Upor. F. Jacoby, (Pauly-)W(issowa) RE VIII 1 1912 str. 137 f.; „Für ethische und politische Themata braucht man die Kenntnis der Sitten fremder Völker. Um zu schweigen von dem wichtigsten: die Sophisten hielten ja Vorträge über „Geschichte“ und „Geographie“. Sie mögen sich das Material ja wohl teilweise selbst gesucht haben — Hippias der in Sparta und anderswo über Heroengenealogie, Stadtgründungen und überhaupt über „alte Geschichte“ vortrug, hat die olympische Chronik publiziert (wie Hellanikos die Καρνεονίκαι), hat Ἑθνῶν ὀνομασίαι verfaßt, wieder wie Hellanikos, und hat eine Συναγωγή geschrieben, aus der uns eine historische Anekdote erhalten ist. Aber im allgemeinen lag ihnen eigene Materialforschung nicht“. Upor. Ed. Norden, Agnostos Theos, Untersuchungen zur Formgeschichte religiöser Rede, 1923 (Nachdruck) str. 373.

pijine reči u §§ 13 i 19 Ksenofontovih Uspomena na Sokrata, i naročito primedba jednog anonimnog sofiste sa kraja 5. stoleća, koja je vrlo verovatno i neposredno inspirisana Hipijinim tekstom. U drugom odeljku spisa tog anonimnog sofiste poznatom pod nazivom Δισσοὶ λόγοι¹⁾ — u odeljku περὶ καλοῦ καὶ αἰσχροῦ — nalazi se jedna duga lista primera o različitosti običaja i pravnih i moralnih shvatanja kod različitih naroda i plemena. Posle ovog nabiranja anonimni pisac primećuje: „Ja verujem da kada bi neko naložio svim ljudima da donesu na jednu gomilu sve što bilo kod koga od njih važi kao rdavo i sramno, pa ih zatim pozvao da ponovo uzmu sa ove gomile sve što bilo kod koga od njih važi kao dobro i pohvalno, da ništa ne bi ostalo, već da bi sve opet bilo подељено između svih. Jer svi oni nemaju iste običaje“ (οἷμαι δ' αἶ τις τὰ αἰσχρὰ ἐς ἓν κελεῦσι συνενεῖκαι πάντα ἀνθρώπων, ἃ ἕκαστοι νομίζοντι, καὶ πάλιν ἐξ ἀνθρώπων τούτων τὰ καλλὰ λαβέν, ἃ ἕκαστοι ἄγηνται, οὐδὲ ἓν (κα) καλλειρωθῆμεν, ἀλλὰ πάντα διαλαβέν. οὐ γὰρ πάντες ταῦτὰ νομίζοντι).

Uz ovo mesto Dils²⁾ ukazuje na Herodota, koji doista u dva maha (III 38 i VII 152) upotrebljava sličnu sliku. U trećoj knjizi nalazi se čuvena anekdota o persiskom kralju Dariju. Herodot priča da je jednom prilikom Darije upitao Grke koji su boravili na njegovom dvoru po koju bi cenu oni proždrali leševe svojih roditelja, i da su mu ovi odvrtili da to nipošto ne bi učinili. Na to je persiski kralj pozvao pretstavnike jednog indiskog plemena kod koga je vladajući običaj bio upravo ovaj nad kojim su se Grci zgrozili, pa ih je u prisustvu Grka upitao po koju bi cenu oni pristali da spale leševe svojih roditelja. Na to su ovi povikali moleći kralja da nikada više ne govori o takvim grozotama. Iz ovoga je istoričar izveo zaključak: kada bi neko predočio svim ljudima sve moguće postojeće običaje i predložio im da od ovih izaberu najbolje, svaki bi narod ipak posle najpažljivijeg ispitivanja ponovo izabrao one koji su kod njega u važnosti (εἰ γὰρ τις προδειῆ πάσι ἀνθρώποισι ἐκλέεσθαι κελεύων νόμους τοὺς καλλίστους ἐκ τῶν πάντων νόμων, διασκεψάμενοι ἂν ἐλοίατο ἕκαστοι τοὺς ἑαυτῶν· οὕτω νομίζουσι πολλόν τι καλλίστους τοὺς ἑαυτῶν νόμους ἕκαστοι εἶναι). Otuda je, kaže Herodot, Pindar s pravom rekao da je zakon gospodar svega (καὶ ὀρθῶς μοι δοκεῖ Πίνδαρος ποιῆσαι νόμον πάντων βασιλέα

¹⁾ Da je spis sastavljen nešto posle 404 godine svedoči sam autor u prvom odeljku, gde kao primer za relativnost dobra pominje pobjedu Lakedemonjana nad Atinjanima i njihovim saveznicima (koja je za one značila dobro, a za ove zlo), pa kaže da hoće da pomene prvo ono što je najnovije (καὶ τὰ νεώτατα πρῶτον ἐρῶ). Datiranje je izveo još U. v. Wilamowitz, Göttinger Vorlesungsverzeichnis, Sommersemester 1889. Slično C. Trieber, Hermes 27 1892 str. 216. H. Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker, II 4. izd. str. 334, 11. H. Gomperz, op. cit. str. 138, 302.

²⁾ H. Diels, op. cit. str. 337, 29.

φήσας εἶναι). Na drugom mestu — ovoga puta gotovo bez ikakve veze sa prethodnim govorom o Argivljanima — Herodot varira jednu staru Solonovu reč¹) i kaže: kada bi ljudi svoja sopstvena zla doneli na jednu gomilu u nameri da ih razmene za zla svojih suseda, svi bi se ipak posle bližeg upoznavanja tuđih zala radije vratili kući sa svojim sopstvenim (εἰ πάντες ἄνθρωποι τὰ οἰκῆα κακὰ ἐς μέσον συνενείκαιεν ἀλλάξασθαι βουλόμενοι τοῖσι πλησίοσι, ἐγκύψαντες ἄν ἐς τὰ τῶν πέλας κακὰ ἀσπασίως ἕκαστοι αὐτῶν ἀποπεροίαιτο ὀπίσω τὰ ἐσηνείκαντο).

Uporedi li se primedba anonimnog sofiste sa odgovarajućim Herodotovim zaključcima, primetiće se neosporno upadljiva sličnost. I upravo ta sličnost daje nam mogućnost da zaključimo da se ovde radi o Hipijinom uticaju. Pošto se naime ova nikako ne može objasniti prostom slučajnošću, ostaju samo dve mogućnosti: 1. ili je anonimni sofista inspirisan istoričarom i zavisi od njega, ili su 2. obojica uplivisana jednim trećim, zajedničkim izvorom. (Mogućnost da Herodot zavisi od sofiste ne dolazi u obzir već iz hronoloških razloga). Što se tiče prve mogućnosti ne može se istina poreći da ima izvesnih okolnosti koje dosta govore njoj u prilog. To u prvom redu zbog znatnih istoriskih interesa sofiste. Pre nego što će izneti onaj lučidan zaključak koji nas ovde interesuje, anonimni pisac govori o običajima čitavog niza naroda. On počinje sa Lakedemonjanima, prelazi na Tesalce, Makedonce, Tračane i Skite, zatim govori o Masagetima, Persijancima i Lidijcima, i najzad završava sa Egipćanima. Tom prilikom on se međutim obilato koristi Herodotom. Običaj Skita, koji skalpiraju glave ubijenih neprijatelja i njihove lobanje upotrebljavaju kao posude za piće, naveden u § 13, stoji i kod Herodota u četvrtoj knjizi (IV 26. 65); običaj Masageta, koji stare roditelje ubijaju i proždiru, naveden u § 14, opisan je opet u prvoj knjizi Herodotovoju (I 216). A ako je već nesumnjivo da je sofista u ovom pogledu zavisao od Herodota, zašto bi onda bilo nemoguće da je on i onaj zaključak pozajmio iz istog majdana?

Pa ipak ima tu jedna druga okolnost koja nas prisiljava da u ovu pozajmicu ne poverujemo. Naime, u poređenju sa Herodotovim zaključcima primedba anonimnog sofiste daje daleko ozbiljniji utisak: ona je znatno oštrije formulisana i njen je domašaj takođe principijelno dublji²). Ako se tako može reći: ona ima daleko više filozofski karakter nego prosta i jednostavna reč Herodotova. Stoga je teško prihvatiti mišljenje da je ovaj

¹) W. Nestle, Politik und Aufklärung in Griechenland im Ausgang des V Jahrhunderts v. Chr. Neue Jahrbücher XXIII 1909 str. 10. Drukčije W. Aly, Volksmärchen, Sage und Novelle bei Herodot, 1921 str. 289, 1. Upor. F. Heinemann, Nomos und Physis, Herkunft und Bedeutung einer Antithese im griechischen Denken des 5. Jhrs. 1945 str. 80, 54: „Quelle: eine volkstümliche, namenlose Erzählung“.

²) H. Gomperz, op. cit. str. 164.

sofista, koji je inače u celini uzev vrlo skromnih sposobnosti i gotovo bez ikakvog talenta¹⁾, bio u stanju da tako duhovito parafrazira jednu sasvim prostu konstataciju. Otuda se ona alternativa pred koju smo bili postavljeni najrazumnije da rešiti tako da su i istoričar i anonimni pisac zavisni od jednog trećeg izvora, i to takvog u kome je njihova zajednička misao bila bliža formulaciji sofiste, nego Herodotovoj.

Taj tertium comparationis međutim najverovatnije je da neće biti niko drugi do Hippija²⁾. Hippija je, koliko ja vidim, jedini od starijih sofista za koga pouzdano znamo da je etnografiju upotrebljavao kao podlogu filosofije: Protagorino pozitivističko shvatanje zakona — ukoliko je Sokratova argumentacija u Protagorino ime data u Platonovom Teetetu (tzv. apologija Protagore) uopšte podesna za bilo kakvo zaključivanje o Protagorinim političkim shvatanjima³⁾ — rezultat je jedne teoriske dedukcije i moglo je najpre biti izloženo u Protagorinom glavnom spisu Ἀλήθεια, koji sigurno nije bio etnografskog karaktera. Teza zastupana u novije vreme od Nestlea⁴⁾ i Hajnimana⁵⁾, po kojoj Hippija nipošto nije mogao biti uzor Herodotu, budući da se njegova ideja o zakonu kao nasilniku prirode kod Herodota uopšte ne pominje — ima za podlogu jedan providan *petitio principii*. Jer trebalo je prvo dokazati da se čitava Hippijina politička mudrost sastojala samo u oštroj kritici zakona i poricanju obaveznosti njihovog važenja, pa tek onda isključiti svaku mogućnost međusobnog odnosa ove dvojice. U kasnijim izlaganjima biće međutim pokazano da Hippijino učenje uopšte nije bilo radikalno anarhističko, i da njegova teorija nepisanih zakona nesumnjivo pretpostavlja saznanje o relativnosti socijalnih normi i prostornoj ograničenosti njihovog važenja, što je ustvari saznanje koje dele i Herodot i anonimni sofista.

Neku vrstu indicije u ovom pravcu pretstavlja uostalom i završni citat Pindara kod Herodota. Pindarova reč νόμος ὁ πάντων βασιλεύς upotrebljavana je, kao što je poznato, vrlo često u sofističkim νόμοι-diskusijama i kao njeni interpretatori pominju se u našim izvorima Hippija (kod Platona u Protagori 337 C), Kalikle (kod Platona u Gorgiji 484 B) i Anonim Jamblihov (6, 1). Za Protagoru međutim, o kome inače u doksografskoj literaturi ima daleko više podataka nego o navedenoj trojici, nije posvedočeno pozivanje na autoritet starog pesnika. Ovo možda slučajno odsustvo svedočenja nije razume se nikakav do-

¹⁾ F. Dümmler, op. cit. str. 251: „Stümper“. Upor. H. Diels, op. cit. str. 334, 11.

²⁾ Tako i F. Dümmler, op. cit. str. 240 ff. Upor. E. Rohde, Kleine Schriften, I 1901 str. 384, 1.

³⁾ F. C. S. Schiller, Plato or Protagoras? Mind XVII 1908 str. 518 ff. Upor. H. Gomperz, op. cit. str. 261 ff. 266, 473 a.

⁴⁾ W. Nestle, Vom Mythos zum Logos, 2. izd. 1942 str. 439 f. 509 f.

⁵⁾ F. Heinemann, op. cit. str. 80 f.

kaz u prilog gornjeg tvrđenja, ali je ono ipak karakteristično i svakako daje više verovatnoće pomisli da je u trećoj knjizi Herodot pre mogao imati za uzor onog sofistu koji se Pindarom nesumnjivo služio radi ilustracije i potkrepljenja svojih shvaćanja, nego recimo Protagoru.

Ako se posle ovog dosta dugog ekskursa vratimo na našu polaznu temu o kosmopolitizmu kod Hipije, ostaje nam da utvrdimo sledeće. Hipijin kosmopolitizam izgleda dakle da ima jednu dublju, filozofsku podlogu i da je u tom pravcu Hipija dobio znatne potsticaje baveći se raspravljanjem osnovnih prirodno-naučnih i filozofskih pitanja¹). Na ovaj zaključak naročito upućuje onaj deo u navedenoj Hipijinoj tiradi u Platonovom Protagori koji prethodi osudi pozitivnih zakona i pretstavlja neku vrstu principijelnog zasnivanja ove osude: τὸ γὰρ ὁμοιον τῷ ὁμοίῳ φύσει συγγενές ἐστιν. Jer ovo očigledno nije terminologija iz sfere pravnog i istoriskog iskustva, već nešto sasvim drugo. Neke paralele koje su već odavno uočene u filološkoj literaturi vrlo su instruktivne i bacaju dosta svetlosti na ovo pitanje.

U većem Platonovom dialogu o Hipiji (301 B) prebacuje ovaj Sokratu: „Ali, moj Sokrate, ti ne posmatraš stvari u njihovoj uzajamnoj povezanosti, kao što to ne čine ni oni sa kojima obično vodiš razgovore. Vi šta više ostajete na površini stvari time što izdvajate ono što je lepo i što vam se sviđa, rasparčavajući to rečima. Otuda i dolazi do toga da vam ostaje skrivena i nepoznata sveobuhvatna i neprekidna prirodna veza bića“ (ἀλλὰ γὰρ δὴ σύ, ὦ Σώκρατες, τὰ μὲν ὅλα τῶν πραγμάτων οὐ σκοπεῖς, οὐδ' ἐκείνοι, οἷς σύ σίωδας διαλέγεσθαι, κρούετε δὲ ἀπολαμβάνοντες τὸ καλόν, καὶ ἕκαστον τῶν ὄντων ἐν τοῖς λόγοις κατατέμνοντες. διὰ ταῦτα οὕτω μεγάλα ὑμᾶς λανθάνει καὶ διανεκῆ σώματα τῆς οὐσίας πεφυκότα). Nešto dalje u istom dijalogu (301 E) stoji: „Jer shodno neprekidnom zakonu bića ne može po Hipiji ništa drukčije ni biti...“ (οὐ γὰρ οἷόν τε διανεκῆ λόγῳ τῆς οὐσίας κατὰ Ἰππίαν ἄλλως ἔχειν...). Malo dalje opet (304 A) kaže Hipija: „Ali reci, Sokrate, šta je sva ta tvoja mudrost? Ništa drugo do delić i mrvica govora, razbijeni delić, kako sam je maločas nazvao“ (ἀλλὰ δὴ γ', ὦ Σώκρατες, τί οἶσι ταῦτ' εἶναι ξυνάπαντα; νίσματα τοῖ ἐστιν καὶ περιτμήματα τῶν λόγων, ὅπερ ἄρι ἔλεγον, κατὰ βραχὺ δηρομένα). U na-pijem dialogu o Hipiji (369 BC) nalazi se sličan prekor upućen Sokratu: „Ti se uvek, Sokrate, odaješ takvim govorima. Uzimaš najsumnjiviju tačku iz mislenog niza, pa se držiš nje i usitnjuješ je. Ali ti izbegavaš da pri raspravljanju uzmeš u celini stvar o kojoj se radi“ (ὦ Σώκρατες, αἰεὶ σύ τινας τοιοῦτους πλέκεις λόγους, καὶ ἀπολαμβάνων, ὃ ἂν ᾗ δυσχερέστατον τοῦ λόγου,

¹) Plat. Protag. 315 C: ἐφαίνοντο δὲ περὶ φύσεώς τε καὶ τῶν μετῴρων ἄττα διερωτῶν τὸν Ἰππίαν, ὃ δ' ἐν ὄρωμαι καθήμενος ἐκάστοις αὐτῶν διακρίνεν καὶ διεξήκει τὰ ἐρωτώμενα.

τούτου ἔχει κατὰ μικρὸν ἐφαπτόμενος καὶ οὐχ ὄλω ἀγωνίζεαι τῷ πράγματι, περὶ οὗτου ἂν ὁ λόγος ᾗ).

Smisao izraza *διανεκῆ σώματα τῆς οὐσίας*, na kome Hipija tako energično i uporno insistira, nesumnjivo svedoči o jednoj univerzalističkoj, gotovo panteističkoj koncepciji sveta ovog Eliđanina, o kojoj se istina ne može reći ništa bliže i određenije¹⁾, ali koja je, kako meni izgleda, verovatno značila izvanredno mnogo — ako ne i sve — u njegovom odlučivanju za kosmopolitizam. I ako je tačan Hermanov zaključak²⁾ da se ono poznato mesto u Platonovom dijalogu o Lisidu (214 B) odnosi na Hipiju, onda bi ova pretpostavka dobila snažnu potvrdu, budući da je veza između Lisida 214 B i Protogore 337 C očigledna. Jer u Lisidu 214 B stoji: „Zar u spisima najmudrijih ljudi ne stoji da oni govore da je jednako s jednakim uvek i nužno prijatelj? A to su jamačno oni koji su govorili i pisali o prirodi“ (οὐκοῦν καὶ τοῖς τῶν σοφωτάτων συγγράμμασιν ἐντετύχηκας ταῦτ' αὐτὰ λέγουσιν, ὅτι τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ ἀνάγκη αἰεὶ φίλον εἶναι; εἰσὶ δὲ που οἱ περὶ φύσεώς τε καὶ τοῦ ὄλου διαλεγόμενοι καὶ γράφοντες).

Najzad u potvrdu teze da se Hipija nalazio na kosmopolitskom stanovištu može se navesti i jedan direktan argumenat + jedan originalan fragmenat sačuvan kod Klementa, koji je verovatno predstavljao uvod nekog istoriskog spisa Hipijinog. U tom fragmentu (fr. 6 po Dilsu) Hipija kaže: „Od ovoga što će ovde biti izloženo nešto je možda rekao Orfej, nešto opet ukratko Musej, jedno jedan ovde, drugo drugi tamo, nešto Hesiod, nešto Homer, nešto opet drugi pesnici, nešto helenski, nešto varvarski prozni pisci. Iz svega toga ja sam izabrao najvažnije i složio jedno s drugim, tako da ću vam sada izneti govor koji će sadržavati mnogo novih i različitih stvari“ (τούτων ἴσως εἴρηται τὰ μὲν Ὀρφεῖ, τὰ δὲ Μουσαίῳ κατὰ βραχὺ ἄλλω ἀλλαχοῦ, τὰ δὲ Ἡσιόδῳ τὰ δὲ Ὀμήρῳ, τὰ δὲ τοῖς ἄλλοις τῶν ποιητῶν, τὰ δὲ ἐν συγγραφαῖς τὰ μὲν Ἑλλησὶ τὰ δὲ βαρβάρους. ἐγὼ δὲ ἐκ πάντων τούτων τὰ μέγιστα καὶ ὁμόφυλα συν-

1) Pitanje o filozofskoj originalnosti ili epigonstvu Hipijinom za nas je ovde bez značaja, pošto težište Hipijinog poduhvata leži u primeni filozofskih aspekata na socijalnu problematiku, što je nesumnjiva novina. Dovoljna je samo napomena da je Empedokle verovatno Hipijin prethodnik i učitelj u filozofiji. Tako bar po W. Zillesu, Hipptias aus Elis, Hermes 53 1918 str. 45 ff. Upor. Arist. rhet. I 3 1373 b 14 (fr. 135 po Dielsu): Ἐμπεδοκλῆς λέγει . . . ὅθ' οἱσὶ μὲν δίκαιον, οἱσὶ δὲ οὐ δίκαιον ἀλλὰ τὸ μὲν πάντων νόμιμον διὰ τ' εὐρυμέδοντος αἰθέρος ἡνσεκῶς τέταται διὰ τ' ἀπλέτου αὐ γῆς. Sext. Emp. adv. math. IX 127 (fr. 136 po Dilsu): οἱ μὲν οὖν περὶ τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Ἐμπεδοκλέα καὶ τῶν Ἰταλῶν πλῆθος φασὶ μὴ μόνον ἡμῖν πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς εἶναι τινα κοινωνίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἄλλα τῶν ζώων ἐν γὰρ ὑπάρχειν πνεῦμα τὸ διὰ παντὸς τοῦ κόσμου διήκον ψυχῆς τρόπον, τὸ καὶ ἐνοῦν ἡμᾶς πρὸς ἐκείνα. Meni izgleda da nije nemoguće da je Hipija bio uplivan i Eleačanima. Kod Parmenida (B 8, 22 Diels) stoji: οὐδὲ διαφερόν ἐστιν, ἐπεὶ πᾶν ἐστιν ὅμοιον.

2) O tome upor. W. Zilles, op. cit. str. 47.

θεις τοῦτον καινὸν καὶ πολυειδῆ τὸν λόγον ποιήσομαι). U ovim Hipijinim rečima — u kojima je nedvosmisleno izražen i naučno-metodski princip sofiste o kritičkoj obradi tuđih izvora¹⁾ — oseća se tako snažan prizvuk kosmopolitskog raspoloženja, da ne može biti nikakve sumnje da je kosmopolitizam za Hipiju predstavljao nešto savršeno izvesno: ko bi inače naporedno sa najuglednijim helenskim pesnicima i proznim piscima postavio i varvarske, ne prezajući pri tom nimalo od toga da bi ga jedno ovakvo konfrontiranje moglo potpuno diskreditovati, bar u očima konzervativnih helenskih krugova koji u petom veku brojno verovatno ipak nisu bili neznatni?

O Hipijinim pravno-filosofskim shvatanjima, pored Platona, svedoči i Ksenofont u četvrtoj knjizi svojih Uspomena na Sokrata, i ovi navodi, po opšte-priznatom shvatanju²⁾, predstavljaju neku vrstu dopune i bližeg objašnjenja Platonovog citata. Ja međutim moram da priznam da nikako ne mogu da izmirim ova dva svedočenja. Meni se šta više čini da ne postoji nikakva neposredna veza između Hipijinih shvatanja iznetih u ovom odeljku Ksenofontovih Uspomena na Sokrata i maločas diskutovanog mesta iz Platonovog Protagore. Istina i ovde i tamo izgleda da je zajednička težnja da se pozitivno pravo odvoji od jednog prava višeg reda i da se priroda pretpostavi konvenciji, ali ipak u sasvim različitom smislu i upotrebom sasvim različitih argumenata.

Kod Ksenofonta, u jednom poglavlju koje sigurno spada u najslabije i najnerazumljivije među Ksenofontovim spisima, prikazan je jedan razgovor između Sokrata i Hipije u kome naš sofista na samom početku u § 7 kaže: „O Sokrate, verujem da ću sada imati da iznesem nešto novo o pravičnosti, i da ni ti, ni bilo ko drugi, nećete moći ništa da prigovorite“ (περὶ μέντοι τοῦ δικαίου πάνυ οἶμαι νῦν ἔχειν εἰπεῖν, πρὸς ἃ οὔτε σὺ οὔτ' ἄν ἄλλος οὐδεὶς δύναται ἀντεῖπειν). Među modernim istoričarima i filolozima još uvek su podeljena mišljenja o istoriskoj vrednosti Ksenofontovog referata, i nisu čak retka energična protivljenja da se Ksenofont uopšte koristi za bilo kakve zaključke o Hipijinim shvatanjima³⁾. Pre punih pedeset godina

1) U dosadašnjoj literaturi ovaj je fragmenat redovno uziman kao dokaz Hipijine neoriginalnosti, pošto je tumačen kao voljno priznanje autora da je njegov način rada kompilatorski. Upor. W. Capelle, op. cit. str. 370. Ovakvo tumačenje moguće je jedino po cenu potpunog zanemarivanja završne rečenice.

2) Umesto stotine primera samo dva. F. Dümmler, op. cit. str. 256. W. Nestle, Bemerkungen zu den Vorsokratikern und Sophisten, Philologus 67 1908 str. 531 f. Upor. takođe Schmid—Stählin, Geschichte der griechischen Literatur, I 3 1940 str. 52.

3) U. v. Wilamowitz, Platon I 2. izd. 1920 str. 136, 1: „Denn es heißt Xenophon gröblich verkennen, wenn man dem Hippias zuschreibt, was er ihn, gar im letzten Buche des Memorabilien (IV 4), vortragen läßt“. F. Heinemann, op. cit. str. 142, 61: „Aus der von Xenophon Mem. 4, 4, 5 ff. be-

međutim, u jednom delu koje će dugo ostati nenadmašan uzor harmonične povezanosti filološke kritike i literarnog izraza, Karl Joel¹⁾ je učinio vrlo verovatnom pretpostavku da je četvrto poglavlje četvrte knjige Uspomena na Sokrata izrađeno prema jednom većem kiničkom dijaloškom scenariju odnosno da je Ksenofont ovde dao samo proizvoljnu selekciju epizoda iz jednog sofistickog agona u Antistenovom Protrepniku, te da se prema tome ono s pravom može upotrebiti kao izvor za rekonstrukciju Hipijinih učenja.

Onako kako je prikazana kod Ksenofonta, ta debata između Sokrata i Hipije — ako je ona uopšte bila istoriska — izvesno nije mogla teći²⁾. To dokazuje ne samo Hipijino insistiranje na božanskom autoritetu nepisanih zakona u završnoj reči § 25, a zanemarivanje prvobitne koncepcije da među pozitivnim zakonima postoje velike razlike i da se komparativno-induktivnim putem može izvršiti njihova stroga klasifikacija; i ne samo Hipijino odricanje u § 18 od sopstvene osnovne teze koja je u uvodnoj sceni, kao izvanredna novost, bila povod njegovoj velikoj gordosti. Već sam početak poglavlja §§ 1—4 pokazuje jednu nelogičnost koja je — kako je već stari Joel dobro uočio — nedopuštena: tu se naime pretpostavlja nešto što još nije ni izrečeno, akamoli dokazano. Sokrat je, kaže se ovde, posvedočio svoje stanovište o δίκαιον takođe i delom, i to time što se držao zakona, što se pokoravao zakonima, što nije hteo da dopusti jednu protivzakonitu odluku već se σὺν τοῖς νόμοις suprotstavio, što nije izvršio jedan protivzakonit zadatak, što se nije obazirao na jednu protivzakonitu zabranu, što pred sudom nije kao drugi παρὰ τοὺς νόμους apelovao na sažaljenje, što ništa nije radio protiv zakona i što je više voleo da umre istrajući u poštovanju zakona, nego da živi παρὰ νόμων. Očigledno je, kaže Joel, da čitav ovaj odeljak živi od kulta zakona, koji se doista na jedva tuce redova pominje ni više ni manje nego deset puta. I sav ovaj νόμων navodi se ovde kao dokaz da je Sokratovo držanje u životu bilo δίκαιον. Prema tome teza δίκαιον = νόμων, koja je izneta tek u § 12 i čijem je zasnivanju i obrazloženju posvećen veći deo poglavlja,

richteten Erörterung zwischen Sokrates und Hippias περί τοῦ δίκαιου wird man bei Xenophons unhistorischer Art der Berichterstattung über das Thema hinaus für Hippias keine weiteren Schlüsse ziehen dürfen.“

¹⁾ K. Joel, Der echte und der xenophontische Sokrates, II 2 1901 str. 1098 ff.

²⁾ W. Dilthey, Einleitung in die Geisteswissenschaften. Gesamm. Schriften I 1923 str. 78, 2: „Die Relation über das Gespräch zwischen Hippias und Sokrates (Xenoph. Memorabil. 4, 4) ist zweifellos echt, aber entstellt und verworren, da die Ansicht des Hippias sicher bei dem Beginn des Gesprächs in ihm ausgebildet war, wie ja auch der Eingang uns beweist, sonach die Gesprächführung dementsprechend anders vorgestellt werden muß.“

pretpostavljena je već na samom početku. Iz ovoga se sa sigurnošću može zaključiti da se u originalu koga je Ksenofont koristio debata u mnogome drukčije odvijala i da je u njoj Hipija morao reći mnogo više nego što je to ovde Ksenofont dopustio. Pre Sokratovog iznošenja teze δίκαιον = νόμιμον Hipija je svakako morao podrobnije govoriti o zakonima, pošto je njegovo izjašnjenje u ovom pravcu neophodna pretpostavka čitave debate. Uostalom sama teza δίκαιον = νόμιμον postaje razumljiva tek u odnosu na jednu komplementarnu tezu suprotnu po karakteru: teško je naime poverovati da je u petom veku, i to jedna tako prosvećena glava, kakva je neosporno bio Sokrat, mogla da zastupa naivno mišljenje o zakonu kao sinonimu pravde drukčije do u borbi mišljenja¹⁾.

Pravi tok i domašaj ove debate između Sokrata i Hipije ne može se međutim rekonstruisati nikakvim sretstvima. Ali se Hipijino mišljenje o pozitivnim zakonima dato u Uspomenama na Sokrata ipak da upotpuniti kombinovanjem sa nekim drugim svedočanstvima. Navedimo prvo Ksenofonta. U § 13 na Sokratovo pitanje šta podrazumeva pod državnim zakonima, Hipija kaže: „To su odredbe ustanovljene od strane građana o onome što treba činiti i od čega se treba uzdržavati“ (ὁ οἱ πολῖται συνδέμενοι ἃ τε δεῖ ποιεῖν καὶ ὧν ἀπέχεσθαι ἐγράφαντο). U § 14 posle Sokratovog pledoaja za tezu o istovetnosti zakonitog i pravednog, Hipija primećuje: „Ali, Sokrate, kako se zakoni i njihovo poštovanje mogu smatrati za (tako) ozbiljnu i značajnu stvar, kada ih često već sami oni koji su ih doneli, prekoračuju i menjaju“ (νόμους δ', ὧ Σώκρατες, πῶς ἂν τις ἡγήσατο σπουδαῖον πρᾶγμα εἶναι ἢ τὸ πείθεσθαι αὐτοῖς, οὓς γε πολλαῖς αὐτοὶ οἱ θεμενοὶ ἀποδοκμάσαντες μετατίθενται). Na završetku debate u § 25 pita Sokrat: „Veruješ li ti, Hipija, da bogovi u svojim zakonima naređuju ono što je pravedno, ili nešto drugo?“ (πότερον οὖν, ὧ Ἰπία, τοὺς θεοὺς ἡγήσῃ τὰ δίκαια νομοθετεῖν ἢ ἄλλα τῶν δικαίων). I Hipija odgovara: „O sigurno ne ništa drugo, jer teško da bi iko osim boga bio u stanju da u svom zakonodavstvu odredio ono što je pravedno“ (οὐκ ἄλλα μὰ Δία σχολῇ γὰρ ἂν ἄλλος γέ τις τὰ δίκαια νομοθετήσῃ, εἰ μὴ θεός). Odličnu dopunu ovih navoda pretstavljaju dva druga mesta iz Platona i Diona Hrisostoma. U većem Platonovom dialogu o Hipiji (284 DE) pita opet Sokrat: „Ali, dragi moj Hipija, misliš li ti da je zakon nešto što državi šteti, ili nešto što je korisno?“ (νόμον δὲ λέγεις, ὧ Ἰπία, βλάβην πόλεως εἶναι, ἢ ὠφέλειαν). I dobija odgovor: „Ja mislim da se zakon ustanovljava da bi koristio, ali on ponekad ipak šteti, (naime) ako ne valja“ (τίθειται μὲν, οἶμαι, ὠφελείας ἕνεκα· ἐνίοτε δὲ καὶ βλάπτει, εἰάν κακῶς τεθῇ ὁ νόμος). U jednom govoru Diona Hrisostoma

¹⁾ F. Dümmler, Prolegomena zu Platons Staat, Kl. Schriften I 1901 str. 181.

(Or. 76 410 R) na koji je prvi upozorio Dimler¹), stoji sledeći stav: „Stoga se pisani zakon može uporediti sa silom tiranije — pošto on sve sprovodi pomoću zastrašivanja i prinude — za razliku od običaja u kome ima više humanosti kraljevstva“ (διό μοι δοκεῖ τις ἂν προσεικάσαι τὸν μὲν ἔγγραφον νόμον τῇ δυνάμει τῆς τυραννίδος· φόβῳ γὰρ ἕκαστον καὶ μετὰ προστάγματος διαπράττεται τὸ δὲ ἔθος μᾶλλον τῇ φιλανθρωπία τῆς βασιλείας). Uz Diona valja uporediti drugi deo Hipijine tirade iz Protagore 337 C: ὁ δὲ νόμος τύραννος ὢν τῶν ἀνθρώπων, πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν βιάζεται.

Najzad ovde treba navesti i jedan originalan fragmenat Hipijin (fr. 17 po Dilsu), koji je od neocenjive vrednosti za objašnjenje pravno-filosofskih shvatanja rane sofistike uopšte. To je poznati fragmenat o διαβολία, u kome Hipija kaže: „Kleveta je nešto najgore i najružnije, pošto u zakonima za njih (t. j. klevetnike) nije predviđena kazna kao za kradljivce. A ona je ustvari jedna vrsta krađe, jer nam oduzima ono najvrednije što imamo, prijateljstvo. Otuda ni zlostavljanje, koje je zločin, nije tako gadno kao kleveta, koja ostaje prikrivena“ (δεινὸν ἔστιν ἡ διαβολία, ὅτι οὐδὲ τιμωρία τις κατ' αὐτῶν γέγραπται ἐν τοῖς νόμοις ὥσπερ τῶν κλεπτῶν· καίτοι ἄριστον ὄν κτήμα τὴν φιλίαν κλέπτουσιν, ὥστε ἡ ὕβρις κακοῦργος οὐσα δικαιότερα ἔστι τῆς διαβολῆς διὰ τὸ μὴ ἀφανῆς εἶναι). U kakvom je kontekstu stajalo ovo mesto kod Hipije, ne znamo, pošto Plutarh, koji ga prenosi, ne saopštava ništa u tom pravcu. Ali da ono očigledno ukazuje na jake pravno-filosofske interese autora, ne treba mnogo dokazivanja.

Ako sažmemo i prevedemo na savremenu terminologiju sve što je napred rečeno, dobićemo jasnu i celovitu sliku o Hipijinom shvatanju pozitivnog prava, shvatanju koje ni iz daleka nije onako radikalno anarhističko kako je to utvrdio jedan stari francuski istoričar antičkog prirodnog prava²) i kako se to obično, površnim tumačenjem stava u Protagori 337 C, zaključuje. Za Hipiju, pre svega, pozitivno pravo nije ništa drugo do sistem pravila ponašanja ustanovljenih od strane jednog za to specijalno određenog organa i u specijalnoj formi. (To je pravi smisao reči ἃ οἱ πολῖται συνθέμενοι ἐγράφαντο. U zabludi je dakle Nestle³) da se već ovde javlja ideja društvenog ugovora. Jer na citiranom mestu Hipija ne govori o državi, već samo o načinu donošenja zakona. Participij συνθέμενος ukazuje jedino da pritom Hipija ima u vidu isključivo zakonodavnu praksu demokratskih država, i ništa više). I važenje normi pozitivnog

¹) F. Dümmler, Akademika 1889 str. 254.

²) E. Burle, op. cit. str. 117 f.: „Le sophiste Hippias s'est rendu notamment célèbre en déniaut tout caractère obligatoire aux lois.“

³) W. Nestle, Vom Mythos zum Logos, 2. izd. 1942 str. 368, 369, 34. Isto tako i F. Heinemann, op. cit. str. 162.

prava zasniiva se, po Hipijinom mišljenju, ne na tome što ove po svojoj unutrašnjoj sadržini odgovaraju nekom principu apsolutnog dobra i pravednosti — zakoni šta više često ne mogu udovoljiti idealnom zahtevu pravde — već samo zato što ispunjavaju izvesne formalne uslove: norme utvrđene odlukama jednog određenog kolektivnog tela važe kao takve, bez obzira na njihovu dalju kvalifikaciju. Pravni poredak pretstavlja istina skup izvesnih društvenih ciljeva i zakoni imaju sasvim određenu ulogu u državi, pa prema tome mogu biti od koristi ili od štete po zajednicu u kojoj važe, ali to ništa ne menja na činjenici da je njihovo poštovanje obavezno i da se ono može i iznuditi upotrebom sile. Hipija dakle sasvim jasno ukazuje na prinudu (βία) kao bitni momenat pojma pozitivnog prava, i u tom smislu njegova izvođenja pretstavljaju dragocenu dopunu Protagorinog pozitivističkog shvatanja. Nije razume se nemoguće da je do ovog zaključka o okrutnosti i surovosti zakona Hipija u prvom redu mogao doći upoznavanjem političkih ustanova konzervativne Sparte u kojoj je on često boravio i gde se dobro čuvao da ne govori o svojim prirodno-naučnim istraživanjima i „tuđinskom obrazovanju“ (Hipp. mai. 284 C 285 C): kod Herodota (VII 104) Demart je već nazvao zakon nasilnikom (δυσπότης) Spartanaca.

O nepisanim zakonima govore Sokrat i Hipija u IV 4 §§ 19 i 20 Ksenofontovih Uspomena na Sokrata. Sokrat pita: „A znaš li ti, Hipija, da ima i nepisanih zakona?“ (ἀγράφους δέ τινας οἴσθα, ὦ Ἱππία, νόμους). Hipija odgovara takoreći ne trepnuvši, sa takvom spremnošću i lakoćom da se ima utisak da on gori od nestrpljenja da već jednom kaže ono što misli: „Da to su oni koji nepromenljivo važe u svim zemljama“ (τοὺς γ' ἐν πάσῃ χώρῃ κατὰ ταῦτὰ νομιζομένους). Sokrat: „Možeš li da tvrdiš da su te zakone dali ljudi?“ (ἔχουσ ἄν οὖν εἰπεῖν ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὺς ἔδεντο). Hipija: „O ne, kako bi to uopšte bilo moguće, kada se svi ljudi uopšte ne mogu skupiti na jedno mesto, a takođe svi i ne govore istim jezikom“ (καὶ πῶς ἄν, οἳ γε οὔτε συνελθεῖν ἅπαντες ἄν δυνηθεῖεν οὔτε ὁμόφωνοί εἰσι). Sokrat: „Pa ko je onda po tvom mišljenju dao te zakone?“ (τίνας οὖν νομίζεις τεθειμέναι τοὺς νόμους τούτους). Hipija: „Ja bar verujem da su ih dali bogovi, jer u celom svetu važi kao prvi zakon da bogove treba poštovati“ (ἐγὼ μὲν θεοὺς οἶμαι τοὺς νόμους τούτους τοῖς ἀνθρώποις θεῖναι· καὶ γὰρ παρὶ πάντων ἀνθρώπων πρῶτον νομίζεται θεοὺς σέβειν). Sokrat: „A zar nije takođe svuda zakon da roditelje treba poštovati?“ (οὐκοῦν καὶ γονεάς τιμᾶν πανταχοῦ νομίζεται). Hipija: „Da, i to“ (καὶ τοῦτο). Sokrat: „I da u seksualne odnose ne treba da se upuštaju roditelji sa decom i deca sa roditeljima?“ (οὐκοῦν καὶ μήτε γονεάς παισὶ μίγνυσθαι, μήτε παῖδας γονεῦσιν). Hipija: „To, Sokrate, meni ne izgleda da je božanski zakon“ (οὐκέτι μοι δοκεῖ, ὦ Σώκρατες, οὗτος θεοῦ νόμος εἶναι). Sokrat: „A zašto?“ (τί δή).

Hipija: „Zato što znam za ljude koji ga prekoračuju“ (*ὅτι αἰσθάνομαι τινὰς παραβαίνοντας αὐτόν*). U daljem razgovoru Sokrat opširno izlaže svoje gledište da je kriterijum nepisanih zakona ne univerzalnost njihovog važenja, kao što tvrdi Hipija, već savršenost mehanizma njihovih sankcija. Za nas je međutim dovoljno ovoliko koliko je citirano da bismo zaključili u kakvom odnosu stoje Hipijina shvatanja kod Ksenofonta prema njegovim shvatanjima notiranim kod Platona.

U Protagori dakle Hipija polazi od utvrđivanja fakta biološke jednakosti ljudi (njegova je formulacija istina inverzna u Platonovom tekstu, ali ono γάρ na početku druge rečenice ipak očigledno pokazuje odnos između razloga i posledice), pa odavde odmah izvodi postulat njihove pravne jednakosti¹). U Protagori Hipija govori o jednom prirodnom pravu koje je apsolutne vrednosti i koje važi nezavisno od toga da li ga neka pravna zajednica priznaje kao takvo svojim pozitivnim determinacijama ili ne. Prirodno i pozitivno pravo shvaćeni su ovde kao dva principijelno različita normativna sistema i važenje idealnih odredaba prirodnog prava nije uslovljeno nikakvim legitimiranjem. Ovde je čak izrično naglašeno da pozitivno-pravnim propisima može da bude povređen jedan prirodni zakon: *ὁ δὲ νόμος τύραννος ὢν τῶν ἀνθρώπων, πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν βιάζεται*. Ali ovaj time nije prestao da bude prirodni zakon. Derogacija prirodnog prava od strane pozitivnog je nemoguća, pošto prirodno pravo nije ustanovljeno ljudskom voljom, već ima dublje, prirodne izvore.

U pojmu prirodnog prava datog u Uspomenama na Sokrata nema međutim ni traga od nekog odvajanja, još manje opozicije prema pozitivnom pravu. Nepisani zakoni o kojima je ovde reč nisu viši od državnih zakona. Prirodno i pozitivno pravo ne pojavljuju se ovde uopšte kao neka dva različita reda normativnih poredaka, niti je ovde nagovešten bilo kakav odnos po rang u između njih. Jer ἄγραφος νόμος o kome govori Hipija kod Ksenofonta nije ništa drugo do teoriska apstrakcija dobijena na osnovu uporednog izučavanja obimnog pozitivno-pravnog materijala; meni se čini da se nikako drukčije ne može objasniti Hipijina primedba u § 20 da zabrana seksualnih odnosa između roditelja i dece nije nepisani zakon, pošto se tu kao argumenat navodi postojanje nekih etničkih grupa kod kojih ova zabrana ne važi²). U Platonovom dijalogu prirodno se

1) A. Menzel, Beiträge zur Geschichte der Staatslehre 1929 str. 240.

2) Xen. Mem. IV 4 20: *ὅτι αἰσθάνομαι τινὰς παραβαίνοντας αὐτόν*. Ovo τινὰς ne označava pojedinca, već predstavlja suprotnost prema πανταχοῦ. Upor. W. Nestle, Herodots Verhältnis zur Philosophie und Sophistik, 1908 str. 25: „Daß dabei nicht an Verirrungen einzelner Menschen, wie etwa des Oidipus, zu denken ist, sondern an Völkern, die diesen νόμος mißachten, d. h. gar nicht haben, lehrt der Zusammenhang: *παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις, πανταχοῦ* 19—21.“ F. Dümmler, Kl. Schriften I 1901 str. 215: „Ob die εἴη-

pravo javlja kao nešto prvobitno i originarno, ovde kao nešto sekundarno i izvedeno, kao nešto što važi samo ukoliko je kao takvo potvrđeno pozitivno-pravnim uobličavanjima. (Koliko je meni poznato, u filološkoj literaturi nije dovoljno obraćena pažnja na to da se u § 19 u Hipijinoj definiciji nepisanih zakona pojavljuje glagol νομίζω, tako da je ovde već jezičkim oblikom zanemareno razlikovanje φύσει-νόμῳ). Tamo je prirodno pravo postavljeno kao jedan ideal kome pozitivno pravo treba da teži. Ovde su u raznolikosti pravnog iskustva otkrivene izvesne pravne kategorije koje su svuda date, koje se uvek ponovo vraćaju i kojima bezizuzetno udovoljava svaki pravni poredak. Za prirodno pravo onako kako je ono definisano u Platonovom dijalogu karakterističan je odnos prema jednom idealnom zahtevu u kome se — kako bi se to danas reklo filozofskim rečnikom — izražavaju intencije čistog praktičnog uma. Za prirodno pravo onako kako je ono definisano u Ksenofontovim Uspomenama na Sokrata karakterističan je samo odnos prema totalitetu pravnog iskustva. Tamo je prirodno pravo deducirano iz nekoliko opštih pojmova, ovde je ono apstrahovano iz nepreglednog konkretnog empiriskog materijala. Tamo nam se Hipija predstavlja više kao metafizičar i spekulativni filozof, ovde više kao etnolog i uporedni pravni istoričar.

Strogo uzev Hipija je u stvari ipak dao samo jednu koncepciju prirodnog prava, naime onu u Protagori, dok se za njegove nepisane zakone iz Uspomena na Sokrata pre može reći da oni predstavljaju ius gentium, nego ius naturae¹⁾: nepisani zakoni nisu ništa drugo do pozitivni zakoni u širem smislu reči, ili tačnije ona grupa stvarno važećih socijalnih normi koja se od ostalih partikularnih odredaba razlikuje samo po tome što se može naći kod svih naroda. Ovako shvaćeno Hipijino

liche Vereinigung zwischen Eltern und Kindern durch göttliches Gesetz verboten sei, bezweifelt er, da das Gesetz von einigen übertreten werde, wobei an die νόμιμα der Barbaren, vornehmlich der Perser, gedacht ist, die ja Euripides in der Andromache vor Augen hat.“ U anonimnom spisu Δισσοί λόγοι 2, 15 takođe stoji: τοὶ δὲ Πέρσαι... καλὸν νομίζοντι καὶ τῆ θυγατρὶ καὶ τῆ μητρὶ καὶ τῆ ἀδελφῇ συνήμενοι τοὶ δὲ Ἕλληνας καὶ αἰσχρὰ καὶ παράνομα. U trećoj knjizi Herodota (III 31) opširno se govori o braku između Kambiza i njegove sestre. Upor. o svemu W. Nestle, Vom Mythos zum Logos, 2. izd. 1942 str. 369, 34.

1) Pošto je ovaj rad već bio predat redakciji, došla mi je do ruku odlična studija R. Hirzela, Ἄγραφος νόμος. Abhandlungen der k. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, XX Bd 1903. Zadovoljan sam što mogu da konstatujem da je već Hirzel bio osetio da se Hipijini „nepisani zakoni“ nalaze na granici prirodnog prava: „Der άγραφος νόμος, auch wenn man ihn als Naturgesetz faßte, erschien doch bei einer gewissen Fassung des Naturgesetzes als εἶδος, nur als εἶδος πάντων ἀνθρώπων κοινόν; zu dieser Fassung neigte der xenophontische Hippias, deutlich ausgesprochen lag sie bei Anaximenes vor“ (str. 30). Hirzelova nedovoljna odlučnost u formulisanoj bila je verovatno razlog što je njegovo shvaćanje ostalo sasvim bez traga u kasnijoj literaturi.

učenje o nepisanim zakonima pokazuje frapantnu sličnost sa Aristotelovim shvatanjima u Retorici, i čudno je da ovu sličnost dosada niko još nije uočio¹). U Retorici (I 10 1368 b 7 ff) Aristotelo razlikuje jedan opšti zakon, koji naziva κοινός νόμος, i jedan posebni, koji obeležava kao ἴδιος νόμος. Pod prvim on podrazumeva nepisani zakon u kome se svi slažu (koji izgleda da je zajednički svim ljudima) (ὅσα ἄγραφα παρὰ πᾶσιν ὁμολογεῖσθαι δοκεῖ), za razliku od onog drugog, pisanog, po kome se građani upravljaju u pojedinim državama (καθ' ἑν γεγραμμένον πολιτεύονται). Ova sličnost ne daje razume se nikakve mogućnosti za dalja zaključivanja, pošto mi nemamo originalnih izvora iz kojih bismo crpili podatke o Hipiji, ali jedno je nesumnjivo jasno: nepisani zakoni iz Uspomena na Sokrata imaju sasvim drukčiji smisao od prirodnih zakona o kojima je reč u dijalogu o Protagori, pošto predstavljaju samo etnički univerzalnu grupu stvarno važećeg prava, ne jedno idealno i u normativnom smislu po sebi važeće pravo.

Da li je Hipija doista verovao u božansko poreklo nepisanih zakona, kao što to svedoči Ksenofon, i ako jeste, kakvi su bili njegovi motivi i kako je on zamišljao tu provenijenciju, ne može se bliže utvrditi. Meni izgleda verovatnije da je za Hipiju pitanje o izvorima nepisanih zakona bilo od drugorazrednog značaja, tako da bih sva izvođenja u Uspomenama na Sokrata o božanskom zakonodavcu ja pre stavio na račun istoriskog Sokrata nego Hipije. To naročito važi za izvođenja o kazni kao neotklonljivoj posledici prekoračenja nepisanih zakona (što bi trebalo da predstavlja odlučan argumenat da su oni delo jednog βελτίονος ἢ κατ' ἀνθρώπων νομοδέτου), čija velika sličnost sa Antifontovim shvatanjima u prvom delu oksirinhijskih papirusa nije nikakav dokaz da ih je zastupao Hipija, razume se tim pre što ih i sam Ksenofont izrično vezuje za Sokrata.

Ako bi najzad trebalo rezimirati sve što je napred rečeno o ovom Eliđaninu koji je doskora smatran tipičnim mediokritetom i šarlatanom među sofistima, morali bismo reći: Hipija nesumnjivo nije bio mislilac velikog ranga²) i njemu

¹) Naknadno vidim da ova sličnost nije promakla sasvim neprimećena u literaturi. Upor. S. Kriegbaum, *Der Ursprung der von Kallikles in Platons Gorgias vertretenen Anschauungen* 1913 str. 61, 9.

²) Proizvoljno i odveć preterano izgleda tvrđenje jednog savremenog francuskog glorifikatora sofistike, E. Dupréel-a (*Les Sophistes: Protagoras, Gorgias, Prodicus, Hippias*, 1948), po kome bi Hipiju trebalo smatrati tvorcem čitave jedne opšte teorije nauka i ni manje ni više nego Lajbnicom antičkog sveta. O naučnoj vrednosti Dupréel-ove hipoteze o sofistima uopšte izrazio je sumnju i recenzent knjige, J. Moreau, u *Revue des études anciennes*, LIII 1—2 1951: „Après avoir signalé dans l'activité intellectuelle des Sophistes les sources de l'oeuvre littéraire de Platon, M. Dupréel s'agitte maintenant de reconstituer, à partir des traces déposées dans les dialogues, la pensée authentique des plus no-

nije pošlo za rukom da izgradi jedan jedinstven i neprotivrečan pravno-filosofski sistem. Njegova su shvatanja, to se mora priznati Maksu Salomonu¹⁾, skućena i nedovoljno precizna. Kod njega doista nisu postavljeni nikakvi kriteriji na osnovu kojih bi se dalo utvrditi kako se apstraktne norme prirodnog prava ostvaruju u primeni na realne odnose socijalnog života. Hipija doista isto tako nije uočio onu teškoću da prirodno pravo prestaje da bude takvo čim se bliže odredi i definiše, pošto generalne apstraktne norme prirodnog prava ne mogu biti drukčije konkretizovane do ljudskom voljom i aktivnošću, dok međutim nezavisnost od ovih leži već u pojmu prirodnog prava.

Ali je Hipija ipak dao niz raznovrsnih i značajnih potsticaja zbog kojih se njegovo ime s punim pravom može staviti na čelo istorije prirodno-pravnih teorija modernog sveta. Ja ne idem tako daleko da tvrdim da je Hipija isključivi tvorac ove teorije: to bi znaćilo celu stvar bez potrebe suviše zaoštriti. Ali upozoravam da ne treba zaboraviti da je definicija prirodnog prava kao prava nepromenljive sadržine i univerzalnog važenja, koju je on prvi postavio, bila priznata kroz čitava stoleća kao neoboriva dogma. Hipija je takođe prvi izraziti pretstavnik kosmopolitskog shvatanja među Helenima i on se bez ikakvog preterivanja može nazvati pravim pretećom Stoe²⁾, da ne kažem već prvim Stoikom. To što Hipija nije izvukao sve konzekvence svoga stanovišta, nije nikakav argumenat protiv njega: od začetnika jednog novog shvatanja ne može se zahtevati da on odmah uoči i reši sve probleme koji se javljaju u vezi s tim shvatanjem. Postavljanje jednog problema prećstavlja uostalom znatno veći intelektualni uspeh nego njegovo rešavanje, budući da su — u filozofskim disciplinama bar — rešenja uvek provizorna, a problem uvek jedan isti.

Beograd.

Mihailo Đurić.

tables d'entre eux; de là les quatre monographies qui composent ce livre. Mais procéder de la sorte, n'est-ce pas tourner dans un cercle, à moins qu'on ne dispose, pour se représenter le contenu de la sophistique, pour remonter aux sources de Platon, de ressources extérieures à celles que peut fournir Platon lui-même?" (str. 138).

¹⁾ M. Salomon, Der Begriff des Naturrechts bei den Sophisten, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Rom. Abf. XXXII 1911 str. 149 f.

²⁾ Tako i F. Dümmler, Akademika 1889 str. 257, koji nalazi da se kinićko-stojićki ideal τῆι φέσει ἀμολογουμένης ζῆνι nadovezuje neposredno na Hipiju.

ZUSAMMENFASSUNG

Mihailo Đurić: DIE RECHTSPHILOSOPHISCHEN ANSCHAUUNGEN
DES HIPPIAS AUS ELIS

Den rechtsphilosophischen Standpunkt des Sophisten Hippias aus Elis findet der Verfasser prägnant formuliert an einer bekannten Stelle in Platons Protagoras (337 C), und er schließt sich der in der Geschichte der griechischen Literatur verbreiteten Auffassung an, nach welcher Hippias als erster Verkünder des kosmopolitischen Gedankens unter den Griechen, ja als Vorläufer der Stoa, anzusehen sei. Bei dieser Gelegenheit weist der Verfasser insbesondere auf den zweiten Teil der Aussage des Hippias bei Platon (τὸ γὰρ ὁμοίον καὶ ὁμοίω φύσει συγγενὲς ἔστιν), in dem er eine Art der prinzipiellen Begründung des sophistischen Standpunkts sucht, hin, und zieht die Schlußfolgerung, der Kosmopolitismus bei Hippias habe wahrscheinlich einen tieferen, philosophischen Unterbau, und sei nicht bloß ein Resultat der ethnologischen und archäologischen Studien des Sophisten. Der Verfasser vermutet, Hippias' Lehrer und Vorläufer in der Philosophie sei nicht nur Empedokles, wie das W. Zilles annimmt, sondern auch oder noch eher Parmenides.

Der Verfasser vergleicht weiter das platonische Zeugnis mit dem der Memorabilien des Xenophon (IV 4 1 ff.), und er bekämpft als einen Vorurteil die Auffassung, die xenophontischen Angaben enthalten eine nähere Erläuterung bzw. Ergänzung des platonischen Textes. Im Gegensatz dazu stellt er die Behauptung auf, daß es sich hier um Anschauungen, die keine unmittelbare Beziehung zueinander haben, handelt, und meint, daß Hippias nur bei Platon eine Konzeption des Naturrechts gegeben hat, seine ungeschriebenen Gesetze bei Xenophon indessen nicht anders als ein ius gentium aufgefaßt sein sollen. Eine Bekräftigung seiner Auffassung findet der Verfasser im vierten Buche (4 20) der xenophontischen Memorabilien, wo Hippias dem Sokrates gesteht, daß das Verbot der ehelichen Vereinigung zwischen Eltern und Kindern kein ungeschriebenes Gesetz sei, führt aber die Existenz gewisser ethnischen Gruppen, bei denen dieses Verbot nicht gilt, als Argument an.

Seine Ausführungen schließt der Verfasser mit den Worten, daß Hippias' Name, trotz der äußerst spärlichen und trümmerhaften Ueberlieferung, mit vollem Recht an die Spitze der modernen Naturrechts-theorien gestellt werden kann.

Prešeren:

KDOR JIH BERE — PERPENDIT VARIE

Perpendit varie, quisque legit, versiculos meos:
cum laudent aliqui, rursum alii „pro pudor!“ eulant.
„Ballatas cane, sis!“ admonet hic, ille sonetta amat,
odae Pindaricae tertius est, qui faveat magis.

Gazzellae sonitus perplacet huic forsan amabilis,
ille aegre patitur, Vodnikium quod renuam sequi;
non lasciva satis luxuriae carmina erunt mea,
instinctum vetulae me ab Satana concient piae.

Nil optans aliud, noster amor, quam placeam ut tibi,
quae lapsi blatiunt mente homines, pro nihilo puto.